

нескладно буде знайти місце для себе: безстрашних людей із нормальною психікою в природі не існує. Культура, релігія й право визначають спосіб виявлення емоцій і дію чи бездіяльність, що йде за ним.

Оскільки страх є найдавнішим із відчуттів, то його джерела часто перебувають у генетичній пам'яті не лише нації, а й людства взагалом. Страх може існувати у різноманітному часовому вимірі та діяти з різною енергетичною силою, він має універсальну багатофункціональну природу і безліч типів, функцій, видів. Через те, що людина постійно перебуває в кількох сферах життя – фізіологічній, соціокультурній та екзистенційній, страх діє у кожній із сфер, але його прояв обіймає все існування людини, відтак все це потребує нових досліджень.

Бібліографічні посилання:

1. **Туренко О.** Страх: спроба філософського усвідомлення феномена: [Монографія] / Олег Станіславович Туренко – Київ: Вид. ПАРАПАН, 2006. – 216 с.
2. **Газнюк Л.** Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття. [Монографія] / Лідія Михайлівна Газнюк – Київ: Вид. ПАРАПАН, 2006. – 368 с.
3. **Сенека Л.** Нравственные письма Луцилию / Изд. подгот. С.А. Ошеров. – М.: Наука, 1977. – 383 с.
4. **Лотман Ю.** Избранные статьи: В 3 т. / Ю.М. Лотман – Таллин: Александра, 1992. – Т. 1. – 479 с.
5. Цит. за: Практична філософія. – 2007. – № 4. – С. 112-124.
6. **Камю А.** Бунтующий человек / Камю А. – М.: Издательство политической литературы, 1990, – 415 с.

УДК 316.61:177.82

О. В. Чаплінська

ФІЛОСОФСЬКО-ЛІТЕРАТУРНЕ ОСМИСЛЕННЯ САМОТНОСТІ ДОБИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Розглядається філософсько-літературне осмислення проблеми самотності в постмодернізмі, з'ясовується її місце й значення в житті людини. Крізь призму комунікативної філософії показано зміну розуміння самотності як очікування зустрічі з «Іншим» на самотність як атрибут сучасного людського буття.

Ключові слова: самотність, постмодернізм, комунікація, комунікативна філософія.

Рассматривается философско-литературное понимание проблемы одиночества в постмодернизме, выясняется ее место и значение в жизни человека. Через призму коммуникативной философии показано смену понимания одиночества как ожидания встречи с «Другим» на одиночество как атрибут современного бытия человека.

Ключевые слова: одиночество, постмодернизм, коммуникация, коммуникативная философия.

The problem of loneliness in postmodernism period is observed in Philosophy and literature as well as its role in the life of an individual. In the light of the communicative philosophy a change in understanding loneliness is shown as expectations of the meeting with “The Other” in loneliness as an attribute of modern human existence.

Keywords: loneliness, postmodernism, communication, communicative philosophy

© О. В. Чаплінська, 2012

Історія філософії презентує спроби визначити сутність людини та специфіку її існування відповідно до певної історично зумовленої «моделі світу». Будучи втягнутою в багатовимірні просторові структури та обумовленою тимчасовістю свого унікального існування людина ніби «розкидана» в світі, оскільки іманентно присутня в просторі соціуму, культури, інших людей та свого внутрішнього світу. Невизначеність, хаотичність, еkleктичність, високий рівень соціально-політичної напруженості як буттєво притаманні сучасному світу ознаки зумовлюють існування значної кількості смислів і сенсів, що наповнюють постмодерний культурний простір, й постають як мозаїка різних варіантів індивідуальної самореалізації. Множинність соціальних, культурних та пізнавальних практик констатують найрізноманітніші вияви комунікацій, для яких властиве прагнення повернути людині «її саму», допомогти їй стати вільною, усвідомити власну цінність, з одного боку, та осмислити проблеми буття людини у «граничних» життєвих ситуаціях, з іншого боку.

Суперечливий характер людського буття, який констатує екзистенційну загубленість, ілюструє безрезультатні спроби визначити себе, що посилюється відчуттям приреченості бути самотнім. Актуальність дослідження феномена самотності пояснюється тим, що він поступово перетворюється із надбання окремих людей у атрибут соціокультурного простору більшості, в таку властивість, на основі якої визначається місце людини в світі, модель взаємовідносин у соціумі. Тому метою пропонованого дослідження виступає аналіз феномена самотності постмодерної доби через призму комунікативної філософії.

Зауважимо, що проблема самотності набула значно більшого висвітлення в художній літературі, ніж у філософській, де її осмислення відбувалось лише в певні епохи, періоди. Однак феномен самотності не залишався поза теоретичним розглядом, як засадничий стан людського буття він виступає предметом дослідження в працях Августина Блаженного, Б. Паскаля, С. К'єркегора, М. Бубера, Ф. Ніцше, М. Хайдеггера, Х. Ортеги-і-Гассета, Ж.-П. Сартра, Г. Торо та ін. Серед філософських досліджень самотності українських авторів варто відзначити Б. Голоту, І. Ігнатенко, Н. Лубенець, М. Мовчана, Н. Хамітова, А. Фльорко та ін.

М. Бубер, виділяючи в історії «епохи облаштованості» та «епохи бездомності», зазначав, що для останньої властивим є усвідомлення світу як негармонійно впорядкованого цілого, а звідси й складність знайти людиною собі «затишне місце» й відчуття «неприкаяності й сирітства». Тому загострені специфікою таких епох відчуття непотрібності, закинутості та відчуженості актуалізують проблему самотності. Відповідно, з метою подолання зазначеного, в філософській спадщині наявні спроби побудови такого «дому», в якому б людині було затишно й комфортно (наприклад, будівництво християнського «дому» Фоною Аквінським; соціальний «дім», який ґрунтується на виробничих відносинах, К. Маркса; мова як «домівка буття» М. Хайдеггера).

Добу постмодернізму також варто співвіднести з «епохою бездомності», адже в ній актуалізовано зазначені вище ознаки людського самовідчуття. Культурний герой постмодернізму – це людина, яка переживає кризу власного «я», але не в індивідуалізованому вимірі (що, наприклад, було іманентне модернізмові), а серед «інших», які перебувають у такому ж критичному стані. Самотність у постмодернізмі найчастіше стає мушлею, в яку тікає людина, щоб, з одного боку, відштовхнутися від світу, який продукує загальнообов'язковий варіант буття – «самотність серед людей», з іншого – розпочати пошук «дому», що стане місцем порятунку від реальності. Мотив пошуку «дому» в різних варіаціях знаходимо в художніх текстах: «дім» як міфологічний Авалон (збірка поезій «Предчуття Авалону: пісеньки для Михася» О. Степаненко), «дім» як потойбічний острів («Книга снів і пробуджень» Г. Пагутяк), «дім» – світ як лабіринт («Ім'я рози» У. Еко, «Вавілонська бібліотека» Х. Л. Борхеса), «дім» як простір апокаліптичного безчасся («Щоденний жезл» Є. Пашковського).

М. Мовчан виокремив найбільш загальні аспекти феномена самотності: самотність-усамітнення, самотність-бездомність, самотність-відповідальність і самотність-незлиття [2, с.129]. Перший аспект передбачає добровільне уникнення контактів з іншими людьми заради зосередження на якійсь справі, предметі, самому собі. Найбільш ґрунтовно воно представлено у трансценденталізмі (Г. Торо, Р. Емерсон та ін.), відповідно до якого світ це гармонічне ціле, людина в ньому як вдома й першопочатково вона не самотня. В межах другого аспекту відбувається осмислення самотності як невизначеності смислу й ролі людського перебування в світі, відсутності гармонії людини зі світом. Відтак, вона інтерпретується як така, що супроводжує людське існування, травмує переживанням глибокої ізоляції й закинутості (М. Бубер, С. К'єркегор, Ф. Ніцше, Б. Паскаль та ін.). Третій та четвертий аспекти розуміння самотності найґрунтовніше представлені в межах екзистенціалізму, за яким вона коріниться в способі існування «я», в бутті людини. Самотність-відповідальність обумовлена тезою Ж.-П. Сартра, що людина приречена бути вільною, оскільки завжди вирішує сама за себе й відповідно вона абсолютно самотня у своєму виборі. «Ми самотні, й нема нам вибачень» [6, с.327] – так характеризує людське буття Сартр, й у цьому є драматичне усвідомлення абсолютної відповідальності людини за свої вчинки. Початкова й нездоланна відособленість існування «я» від інших існувань зумовлює відчуття самотності-незлиття. «Я» – неподільне й невіддільне, воно справжній атом, кожне «я» відокремлене від інших «я».

Постмодерна культура охоплює весь спектр пропонованих вище вимірів самотності. Кодом самотності в постмодерному тексті стає потреба людини відокремитися не тільки від світу людей, а й від самої себе. Це обумовлене амбівалентною перспективою буття, коли унеможливується вибір «бути самотнім» у постійному зіткненні з «іншими» та самим собою (лірична героїня Неди Неждани говорить: «Боже / Дай мені таку самотність / щоб навіть мене не було вдома» [3, с.11]).

Здобування «я» неможливе поза усвідомленням власного індивідуального, того, що є ні до чого не зведеним, нічим не знятим й опосередкованим існуванням «одиночного індивіда», а

також неможливо поза тим духовним виміром існування, який забезпечує причетність індивіда до роду, до людської спільноти. Будь-яка культура, будь-яка історична епоха продукує різні шляхи самореалізації, проте безпосереднє переживання та відчуття цілісності й повноти буття належить окремій особистості, яка в комунікативній практиці спроможна словесно описати свої відчуття, що вимагає уважного та небайдужого співрозмовника. Тут виникає один із парадоксів буття: неспроможність повною мірою злитись з іншим «я», внаслідок чого відсутність духовного єднання переживається як самотність. Відтак, «не випадково проблема самотності розглядалася спочатку виключно як проблема спілкування, міжособистісної взаємодії, й лише останнім часом самотність пов'язується не стільки з особливостями спілкування, скільки з властивостями особистості» [9, с.37]. Тому представники комунікативної філософії джерело її вбачають у неспроможності людини проникнути в неповторний світ «Іншого» й проїнятися його змістом.

Постмодерний герой, відштовхуючи світ, який його травмує, переживаючи драму не так безвідповідальності, як радше відсутності потреби відповідати хоч за щось, обирає простір самотності/відштовхування «інших», себе. Наприклад, такого героя знаходимо в романі «Щоденний жезл» Є. Пашковського. Наратор у тексті не просто констатує потребу своєї самотності, а й вдається до мазохістсько-нарцисивного залюблення нею через її багаторазове описування/смакування («Ти був самотній, як сто вовків, що марно зрисачили ніч...» [5, с.15]).

Зауважимо, що притаманна людському буттю відкритість та тенденція до цілісності досягається шляхом трансценденції, яка виявляється в досвіді спілкування з «Іншим», з іншою суб'єктивністю, з іншим світом. Для людини, котра є єдиною реальністю, суть якої в остаточному виборі, буттєво важливою є можливість актуалізації – отже, вибирати себе, загубитися або знайти себе. Так, іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет стверджує, що життя людини постає як непередавана реальність – це радикальна самотність. Перебуваючи серед безмежної кількості речей, постмодерна людина залишається одна в своїй радикальній реальності – на самоті з усіма цими речами, й оскільки серед них є інші людські істоти, вона так само самотня з іншими [4].

Варто звернути увагу на один важливий момент: у своїй глибинній, інваріантній суті самотність трансформується в очікування й підготовку до зустрічі з «Іншим». Зміст цієї підготовки вимагає від «я» відсторонення від утилітарного вектору життя, сприйняття його як дару, а також заглибленого переживання власної неповноти-без-Іншого. У такому контексті самотність можна трактувати як вимушене «зависання» в лімінальному стані (в рамках «обрядів переходу») залишаючись наодинці з собою та світом людина має народити нове світобачення). Постмодерна культура пропонує неоптимістичну перспективу одвічного «зависання» людини у вимірі «без-Іншого». Перебуваючи в пошуках себе (будь-які рівні ідентифікації, наприклад, національної у романі «Перверзія» Ю. Андруховича), особливого місця – «дому» (твір «Книга снів і пробуджень» Г. Пагутяк), можливості реалізації своєї мрії (на кшталт, народити сина-героя в романі «Польові дослідження з українського сексу» О. Забужко), постмодерний герой найчастіше залишається в програші: він або неспроможний завершити свій пошук, або закінчуючи його залишається так само самотнім.

З поняттям «самотності» нерозривно пов'язане поняття «любові», адже остання є можливим варіантом подолання першої. В історії філософської думки однією із найбільш впливових є запропонована Платоном концепція, за якою стать виникла в результаті розриву андрогенної цілісності, котрий долається через любов. Міркування давньогрецького філософа отримали подальший розвиток у філософії персоналізму М. Бердяєва та метаантропології Н. Хамітова. Запропонована Н. Хамітовим ідея трьох екзистенціальних вимірів людського буття відкриває нові горизонти для осмислення інфантильності, невротичної взаємодії та деструкції у стосунках.

Н. Хамітов розглядає «буденне буття» як підкорення «Іншому» та іншим, як невизначеність власного шляху та небажання вибору: «В буденному бутті людина може виявляти величезну активність, однак ця активність завжди задана їй ззовні, а не з боку її внутрішнього, глибинного життя» [8, с.253]. Необхідність ототожнюється з неминучістю, що виключає будь-яку альтернативу, коли людина розглядається не як суб'єкт, здатний ініціювати різного роду дії, а як об'єкт, повністю зумовлений необхідністю, що виступає в якості «метафізичної абсолютної» категорії.

У метаграницному бутті людиною керують воля до толерантності та воля до любові, на основі чого відбувається утворення андрогенного цілого, котре є творчо-особистим об'єднанням двох автономних актуалізованих особистостей у єдине ціле через любов, що долає розірваність та відчуження. Еротична любов передбачає вихід за межі лише любові до себе, вона не заперечує одну із особистостей, а навпаки, підсилює неповторність та унікальність кожної із них. «У любові виникає парадокс: двоє стають одним цілим і все ж залишаються двома істотами» [7, с.91].

Акцентування уваги на фізично-тілесних якостях людини, культивування «інтересів тіла» є домінуючим у постмодерному тексті. Любов стає не мислима поза сексуальним аспектом і найчастіше саме секс/любов дозволяє «заховатися» постмодерному героєві від самотності або в самотність (не серед багатьох, а поруч однієї/одного). В романі «Ім'я рози» У. Еко герой/наратор Аесо, опинившись в ситуації «лабіринту»-загадки, котру не має сил розгадати, поруч старших людей, які залишаються йому незрозумілими, знаходить подолання власної самотності через сексуально-любівні стосунки з дівчиною («Не знаю, скільки часу я пролежав поруч з дівчиною. Легкими порухами рука її далі гладила моє тіло, вологе від поту. Всередині у мене все ликувало, але то не був мир, а радше останній, приглушений зблиск огню, який баривсь погаснути під попелом, коли полум'я вже померло» [1, с.281]).

Розуміння самотності як очікування зустрічі з «Іншим» підміняється розумінням самотності як атрибуту людини. Постмодернізм, що сповнений імітацій комунікації, є потоком артефактів, позбавлених співвіднесеності зі світом як цілісністю. Комунікаційна криза доповнюється «епатажною самоізоляцією», «надлишковою глухотою», «мовчанням», «акустичною німотою», що перетворюється на основу світовідчуття людини. Драматизм постмодерної культури зумовлений втратою «іншості», сповнений «пеклом тожсамості», у якому вихід за межі «двійника» – «фантазму» – «утопії» клонування не можливий. За такої ситуації «Іншого» доводиться «винаходити» або й імітувати.

Отже, можемо констатувати присутність у постмодерних мистецьких практиках багато варіативного осмислення самотності сучасної людини: самотність як відокремлення від себе й світу, самотність як одвічне «зависання» людини у вимірі «без-Іншого», самотність як втеча від відсутності потреби відповідати за свої вчинки в хаосі безвідповідальності навколишньої дійсності.

Бібліографічні посилання:

1. Еко У. Ім'я рози / Умберто Еко. – Харків: Фоліо, 2006. – 575 с.
2. Мовчан М. Самотність як полівекторний феномен: філософсько-антропологічний дискурс / М.Мовчан // Філософські обрії. – № 20. – 2008. – С. 124 – 137.
3. Неждана Неда Котивишня. Збірка віршів / Неда Неждана. – К.: Смолоскип, 1996. – 108 с..
4. Ортега-и-Гассет Х. Человек и люди [Електронний ресурс] // – Режим доступу : http://www.gumer.info/bogoslov/Buks/Philos/gas_chel/index.php
5. Пашковський Є. Щоденний жезл / Євген Пашковський. – К.: Генеза, 1999. – 471 с.
6. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж.-П. Сартр // Сумерки богов / [сост. и общ. ред. А. А. Яковлева] – М. : Политиздат, 1989. – 398 с.
7. Фромм Э. Искусство любить / Эрих Фромм; [пер. с англ.]; под ред. Д. А. Леонтьева. – [2-е изд.] – СПб: Издательский Дом «Азбука-классика», 2008. – 224 с.
8. Хамітов Н. Історія філософії: Проблема людини та її меж: [навч. посібник] / Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. – К. : Наукова думка, 2000. – 273 с.
9. Швалб Ю. М. Одиночество : социально-психологические проблемы / Швалб Ю. М., Данчева О. В. – К. : Украина, 1991. – 270 с.

УДК 329.17:130.2 (477)

А. О. Сошніков

«ЛЮБОМУДРІЄ» ЯК ОСНОВНА РИСА ДАВНЬОРУСЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА

Досліджується філософська традиція Київської Русі – часів, коли закладався фундамент православної духовності східнослов'янських народів; аналізується феномен давньоруського просвітництва; наголошується на важливості вивчення даного періоду для подальших розробок концепцій історії філософської думки в Україні.

Ключові слова: філософська думка Київської Русі, давньоруське просвітництво, історія філософії в Україні.

Исследуется философская традиция Киевской Руси – времени, когда закладывался фундамент православной духовности восточнославянских народов; анализируется феномен древнерусского просвещения; говорится о важности изучения данного периода для дальнейших разработок концепций истории философской мысли в Украине.

Ключевые слова: философская мысль Киевской Руси, древнерусское просвещение, история философской мысли в Украине.